

นिरาศีตา :
ขนบการคร่ำครวญตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต
Niras Sita: Plaintive Customs of the
Theories Sanskrit Literature

ปารมิตา นิสสะ^{1*}

Parmita Nissa^{1*}

¹ อ., ภาควิชาศึกษาทั่วไป วิทยาลัยดุสิตธานี ศูนย์การศึกษาพัทยา ชลบุรี 20150

¹ Lecturer, General Department, Dusit Thani College, Pattaya, Chonburi, 20150

* Corresponding author: E-mail address: phornthipha_n@yahoo.com

บทคัดย่อ

บทความนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาขนบการคร่ำครวญตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตในวรรณคดีนิราศ คำฉันท์สมัยอยุธยาเรื่องนิราศซีดา โดยผู้ศึกษาพบว่านิราศซีดา มีเนื้อหาที่ตัดตอนมาจากเรื่องรามายณะ ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากนิทานเรื่องพระรามของอินเดีย เรื่องรามายณะเดินทางเข้าสู่ประเทศไทย 2 ทาง คือ การรับจากอินเดียโดยตรง และรับผ่านทางอาณาจักรอื่นที่เป็นอาณาจักรข้างเคียง ก่อนการสถาปนาอาณาจักรของคนไทย นิราศซีดา เป็นวรรณคดีที่มีผู้รู้จักไม่มากนัก มีลักษณะการใช้ภาษาที่คล้ายคลึงกับกาพย์มหาชาติ ซึ่งแต่งขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมสันนิษฐานได้แต่เพียงว่า นิราศซีดาเป็นวรรณกรรมที่แต่งก่อน จินตามณี โดยเนื้อหากล่าวถึงตอนที่พระรามพลัดพรากจากนางสีดา จากการศึกษานิราศซีดา ได้พบการคร่ำครวญตามขนบการคร่ำครวญในวรรณคดีสันสกฤตทั้งสิ้น 7 ขั้นตอน ได้แก่ อภิลาษะจินตา สมฤติ คุณภณะ อุทเวคะ วยาธิ และชมตา/ชชตา ไม่ปรากฏ 3 ขั้นตอน ได้แก่ สัมประลาปะ อุนมาทะ และมฤติ

คำสำคัญ: นิราศซีดา ขนบการคร่ำครวญตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต

Abstract

This article aims to study about the Plaintive Customs of the theories Sanskrit literature of Niras Sita which is part of Niras Khamchan, the literature in The Ayathaya period. The previous study found the content of Niras Sita to be part of the Ramayana which has been influenced from The Indian Tale of Rama. The Ramayana in Thailand derived from India directly and from other Kingdoms in the vicinity of Thailand prior to the establishment of the Kingdom. Nirat Sita was not very well-known at that time. Nirat Sita used similar language with Kab Mahajataka which is the literature in the period of King Songdhama era. It was assumed Nirat Sita was written before Jindamanee. The content of Nirat Sita mentions the separate of Rama from Sita. This study shows the Plaintive Customs of the theoretical Sanskrit literature Theories of Niras Sita in 7 steps; Abhilasa,

Cintā, Samaruti, Gunakathana, Udvaga, vayādhī and Jadhatā. but 3 steps have not been; Samapralapa, Unmāda and Marueti.

Keywords: Niras Sita, The Plaintive Customs of the Theories Sanskrit Literature

บทนำ

วรรณคดีนิราศ เป็นวรรณคดีประเภทหนึ่งที่ปรากฏตั้งแต่สมัยอยุธยา (พ.ศ. 1892 – 2310) มีจำนวน 8 เรื่อง ได้แก่ ทวาทศมาสโคลงต้น กำสรวลโคลงต้น โคลงนิราศ หริภุญไชย นิราศซีดา หรือราชาพิลาปคำฉันท์ โคลงนิราศนครสวรรค์ กาพย์ห่อโคลง ประพาสธารทองแดง กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก และโคลงนิราศพระพุทธรบาท หากแบ่งประเภทของนิราศตามรูปแบบของฉันทลักษณ์ จะแบ่งได้ 3 ประเภท คือ นิราศ คำโคลง นิราศคำฉันท์ และนิราศที่แต่งด้วยฉันทลักษณ์ 2 ประเภท คือ กาพย์ห่อโคลง

จะเห็นได้ว่า นิราศประเภทนิราศคำโคลง ได้รับความนิยมมากในสมัยอยุธยา ส่วนนิราศคำฉันท์นั้น ปรากฏเพียง 1 เรื่อง คือ นิราศซีดา โดย นิยะดา เหล่าสุนทร [1] ได้กล่าวถึงนิราศซีดาไว้ว่า “นิราศคำฉันท์ที่เป็นนิราศประเภทเก่าแก่ที่เกิดขึ้นมาช้านานแล้ว โดยเฉพาะ นิราศซีดา ซึ่งเป็นนิราศคำฉันท์เรื่องแรก ผู้แต่งน่าจะแต่งในสมัยใกล้เคียงกับ ทวาทศมาส และ กำสรวลโคลงต้น ซึ่งเป็นนิราศโคลงรุ่นแรก”

นิราศซีดา มีที่มาจากวรรณคดีสันสกฤตเรื่อง รามายณะ ของวาลมิกิ ที่จัดเป็นวรรณคดีประเภท อีตีสหในแง่ที่เป็นวรรณคดีที่มีเนื้อหาอิงประวัติศาสตร์ และเป็นการ สดุดีวีรกรรมของกษัตริย์ รามวงศ์ เนื้อเรื่องของนิราศซีดานั้น กวีได้นำเนื้อเรื่องในตอน พระรามคร่ำครวญถึงนางซีดา หลังจากที่นางซีดาถูกทศกัณฐ์ลักพาตัวไปอยู่ในกรุงลงกา ดังนั้น จุดเด่นของนิราศซีดาจึงเป็นการคร่ำครวญของพระรามที่กวีแสดงฝีมือการ ประพันธ์ไว้โดดเด่นเป็นอย่างยิ่ง

ขนบการคร่ำครวญนี้ ในวรรณคดีสันสกฤตได้มีการแบ่งขั้นตอนการคร่ำครวญ ออกเป็นลำดับขั้น และเนื่องจากนิราศซีดาเป็นวรรณคดีที่มีที่มาจาก มหาากาพย์รามายณะ วรรณคดีสันสกฤต เรื่อง นิราศซีดา จึงเป็นวรรณคดีที่น่าสนใจนำมาศึกษาขนบการคร่ำครวญ ตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตเป็นอย่างยิ่ง

วัตถุประสงค์

บทความเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาขนบการคร่ำครวญตามทฤษฎีวรรณคดี สันสกฤตในวรรณคดีนิราศคำฉันท์สมัยอยุธยา เรื่องนิราศซีดา

ระเบียบวิธีการศึกษา

การศึกษานี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยมีขั้นตอน ดังนี้

1. รวบรวมข้อมูลและเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับรามายณะ นิราศซีดา และขนบการคร่ำครวญตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต จากหนังสือ เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
2. วิเคราะห์ข้อมูลด้านการเผยแพร่มหากาพย์รามายณะจากอินเดียมาสู่ประเทศไทย ประวัติของนิราศซีดา และวิเคราะห์ขนบการคร่ำครวญที่ปรากฏในนิราศซีดา
3. สรุปผลในรูปแบบการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

ผลการศึกษา

1. รามายณะในวรรณคดีสันสกฤตและการเดินทางสู่ประเทศไทย

รามายณะได้รับอิทธิพลจากนิทานเรื่องพระราม ของอินเดีย นิทานพระรามเป็นนิทานที่มีการเล่าโดยวิธีมุขปาฐะมาเป็นเวลาช้านาน จนฤๅษีวาลมิกิ ผู้เป็นปราชญ์และอาทิกวี ได้เรียบเรียงขึ้น โดยใช้ชื่อว่ารามายณะ มีความยาวทั้งสิ้น 24,000 โศลก เกษม ขนบแก้ว [2] สันนิษฐานว่าฤๅษีวาลมิกิ คงแต่งเรื่องนี้ขึ้นโดยอาศัยความจริงทางประวัติศาสตร์ คือ การทำสงครามระหว่างชาวอารยันกับชนพื้นเมือง (พวกมิลักขุ หรือ ทัสยู) เป็นพื้นฐาน หรืออาจจำลองจากเรื่องทวยเทพปรัมปราของอินเดียก็เป็นได้ ชาวฮินดูถือว่ารามายณะเป็นคัมภีร์เล่มสำคัญทางศาสนา เชื่อว่าถ้าบุคคลผู้ใดได้ฟังจะสามารถล้างบาป และไปสู่สวรรค์ได้ ประารถนาสิ่งใดก็จะได้ตามปรารถนา รามายณะได้รับความนิยมจนมีการนำไปแต่งเป็นภาษาอื่น ๆ เช่น รามายณะฉบับภาษาฮินดีของตุลสีทาส รามายณะฉบับภาษาเบงกาลี เป็นต้น

เรื่องรามายณะ ได้เดินทางเข้ามาสู่ประเทศไทย 2 ทางด้วยกัน คือ การรับมาจากอินเดียโดยตรง ซึ่งอาจเป็นการรับผ่านทางพ่อค้าวานิชชาวอินเดียที่เข้ามาค้าขายกับกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น เป็นผู้นำมาเล่าให้คนไทยฟังทางที่ 2 คือ การรับรามายณะผ่านทางอาณาจักรอื่นที่เป็นอาณาจักรข้างเคียง อาทิ อาณาจักรไศเลนทร์ของชวา ซึ่งเป็นอาณาจักรที่มีความเจริญรุ่งเรืองในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 และได้รับ

อิทธิพลจากอินเดียอยู่มาก ดังที่ปรากฏนิทานพระรามอยู่หลายสำนวน เช่น รามายณะ โยคีศวร ที่เขียนเป็นภาษากรีก (ภาษาโบราณ) ศรีทกานต์ เขียนเป็นภาษาชวา และ รามกะลิง เขียนเป็นภาษาชวา เป็นต้น

นอกจากอาณาจักรชวาแล้ว ไทยยังรับเรื่องรามายณะผ่านทางอาณาจักรขอมด้วย เนื่องจากอาณาจักรขอมเป็นอาณาจักรที่ได้รับอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์และฮินดูของ อินเดีย และยังเป็นอาณาจักรที่มีอิทธิพลอยู่ในดินแดนสุวรรณภูมิเป็นระยะเวลาานาน ก่อนการสถาปนาอาณาจักรสุโขทัยและอยุธยา ชลดา เรื่องรักษ์ลิต [3] กล่าวว่าจารึก ที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15 สมัยพระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 มีเนื้อความระบุว่าขอมรู้จัก เรื่อง รามายณะ มหาภารตะ ปุราณะ ทริวงค์ และนิทานเทพเจ้าทั้งหลายเป็นอย่างดี ดังนั้น ทำให้สามารถสันนิษฐานได้ว่า จากอิทธิพลของอาณาจักรขอมที่เจริญรุ่งเรืองใน ดินแดนสุวรรณภูมิ ทำให้เรื่องรามายณะนั้นอาจจะแพร่หลายในดินแดนสุวรรณภูมิ มาเป็นระยะเวลาานานก่อนการสถาปนาอาณาจักรของคนไทย

2. นิราศษีดา: การศึกษาเชิงประวัติ

นิราศษีดา เป็นวรรณคดีที่มีผู้รู้จักไม่มากนัก และยังเป็นวรรณคดีที่มีผู้ศึกษา เกี่ยวกับเชิงประวัติไว้น้อย ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับผู้แต่งและสมัยที่แต่งมีนักวิชาการได้ สันนิษฐานไว้ ดังนี้

ชลดา เรื่องรักษ์ลิต [4] กล่าวถึงวรรณคดีเรื่องนี้ว่า มีลักษณะการใช้ภาษาที่ คล้ายคลึงกับกาพย์มหาชาติซึ่งแต่งขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เช่น การใช้คำ ขานี้ ในความหมายว่า ภรรยา เมตหรือเมตไมตรี หมายถึง ไมตรี เป็นต้น นอกจากนี้ นิราศษีดา ยังไม่จัดว่าเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น เพราะวรรณคดีเรื่องนี้ใช้คำประพันธ์ ที่มีลักษณะแตกต่างจากลักษณะร่วมของวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น เช่น ใช้ฉันท ผสมระหว่างอินทริเชียรฉันทกับวสันตติลกฉันท เรียกชื่อว่า ดิลกวิเชียรฉันท ใช้ กาพย์สุรางคนางค์ 35 รวมทั้งรูปคำภาษาบาลีที่แจกวิภตติมากกว่าที่พบในวรรณคดี สมัยอยุธยาตอนต้น เช่น กาโย เภโผ จักรเปาโณ ชนกา เทวารุกโข เป็นต้น

นิยะดา เหล่าสุนทร [1] ได้กล่าวถึงนิราศษีดาไว้ว่า การศึกษาเชิงประวัติของ นิราศคำฉันทเรื่องนี้กระทำได้ลึกซึ้งนัก สันนิษฐานได้แต่เพียงว่าเป็นวรรณกรรมที่ แต่งก่อน จินตามณี เพราะจินตามณี ได้นำความบางตอนจาก นิราศษีดา ไปเป็นตัวอย่าง ของคำประพันธ์ ดังเช่น

ฉันท์ฉบับดำเนินกลอน 4

- ๑ เมื่อนั้นเบื้องบันเขียวขาว หมอกมัวดินดาว
ครวนครอ่าชรอ้อลมฝน
- ๑ ฟ้าพื้นหลังหล่อโซรชล อับแสงสุริยพล
คะคลุ่นคึกคึกเกรอกเวหา [5]

ฉันท์ฉบับราชาพิลาปดำเนินอรกลอน 4

- ๑ เห็นนกเรียนอื่นโองการ ว่านกเอ๋ยวาน
มาช่วยทำงานโลศาก
- ๑ สุรักเร่งเร็วร้อนมา จงพบพินดา
แลทูลจงรู้เรียนศัลย์ [5]

เรื่องนิราศซีดา เป็นนิราศวรรณคดีที่มีการนำเนื้อหาตัดตอนมาจากวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ในตอนที่พระรามพลัดพรากจากนางซีดา กวีได้มีการพรรณนา คร่ำครวญ อาลัยอาวรณ์ แสดงความทุกข์โศก ที่พระรามมีต่อนางซีดา ซึ่งนิราศซีดา มีโคลงกระทู้ นำเรื่องจำนวน 2 บท ดังนี้

- ๑ รา มาราเมศเชื้อ องคอินทร์
ชา ยศอิศรยุพินท์ เพื่อนเกล้า
พิ โดระโฉมฉินท์ ฉายฉก
ลาป พิไรใครเศร้า ไปแม่เราสอง
- ๑ รา เมศหมองหม่นเศร้า ถึงศรี เมืองเอย
ชา เยศแสนทุกข์ทวิ กวานั้น
พิ โยคโคกโคกกี สองคร่ำ ครวญฮา
ลาป พิราไลยะอัน เออยแก้มกันแสง [5]

เนื้อเรื่อง กล่าวถึงเมื่อพระรามกลับมาจากตามดวงแปลงแล้วพบว่า นางซีดาหายไป พระรามคร่ำครวญถึงนางซีดา และได้ออกเดินทางตามหานางซีดากับพระลักษมณ์ ในระหว่างการเดินทาง พระรามก็ได้คร่ำครวญถึงนางซีดาด้วยความอาลัยรัก จนเดินทางมาถึงต้นไทร พระรามจึงพักที่ใต้ต้นไทรนั้นด้วยความเหนื่อยอ่อน โดยหุนตักของพระลักษมณ์ต่างหมอน

นิราศซีดาใช้คำประพันธ์ประเภท อินทรวีเชียรฉันท์ 11 วสันตดิถีฉันท์ 14 มาลินีฉันท์ 15 ชินวรฉันท์ 15 โคลสิงขฉันท์ 16 สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 19 สัทธราฉันท์ 21 รัตนมาลาฉันท์ 22 ดิลกวีเชียรฉันท์ 25 วิชาลวิกฉันท์ 28 กภาพยยานี 11 กภาพยฉบง 16 สุรางคนางค์ 28 และปทุมรัตน์ 35

3. ขนบการคร่ำครวญที่ปรากฏในนิราศซีดา

นิราศซีดา มีเนื้อหาเป็นการคร่ำครวญของพระรามที่มีต่อนางซีดา เมื่อผู้อ่านได้อ่านก็ย่อมเกิดความสงสารพระรามที่ต้องพลัดพรากจากนางซีดา ก่อให้เกิด “กรณารส”

กุสุมา รักษมณี [6] ได้กล่าวไว้ว่า กรณารส เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความทุกข์โศกของตัวละคร ความทุกข์โศกที่กวีถ่ายทอดไว้ในวรรณคดีจำแนกได้กว้าง ๆ 3 ประเภท ได้แก่ ความทุกข์โศกที่เกิดจากความอยุติธรรม ความทุกข์โศกที่เกิดจากความเสื่อมทรัพย์ ความทุกข์โศกที่เกิดจากความวิบัติ

นิราศซีดานั้นมีลักษณะของความทุกข์โศกในประเภทที่ 3 คือ ความทุกข์โศกที่เกิดจากความวิบัติ อันได้แก่ การพลัดพรากหรือสูญเสียคนรัก พระรามต้องพลัดพรากจากนางซีดาที่ถูกทศกัณฐ์ลักพาตัวไป โดยกวีได้ให้พระรามคร่ำครวญถึงนางซีดาตามขนบการคร่ำครวญ 10 ขั้นตอนตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต

มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ [7] ได้กล่าวถึงขนบการคร่ำครวญ 10 ขั้นตอน หรือกามทศ (Kāmadasa) เป็นขั้นตอนการคร่ำครวญของผู้ที่ต้องพลัดพรากจากผู้เป็นที่รัก โดยมีการคร่ำครวญเป็นขั้นตอน 10 ขั้น โดยเริ่มจากขั้นเริ่มต้นจนกระทั่งถึงขั้นสูงสุดตามลำดับขั้น ดังนี้

1. อภิลาษะ ตัวละครพรรณนาโหยหาคนรัก
2. จินตา ตัวละครกระวนกระวายใจหมกมุ่นครุ่นคิดถึงคนรักตลอดเวลา
3. สมฤติ ตัวละครหวนคิดถึงอดีตอันแสนสุขและความดีงามของนาง
4. คุณถณะ ตัวละครพรรณนาความดีงามของนาง
5. อุทเวคะ ตัวละครคร่ำครวญโหยให้ถึงนางจนเสียงแหบแห้ง
6. สัมประลาปะ ตัวละครคร่ำครวญหนักขึ้นถึงขั้นพูดไม่เป็นภาษา
7. อุณมาทะ ตัวละครโกล่กล้ง เสียสติ
8. วยาธิ ตัวละครเป็นไข้ไม่สบายเพราะคิดถึงนาง
9. ชมตา/ชชตา ตัวละครเป็นลมหมดสติ
10. มฤติ ตัวละครถึงแก่ความตาย และมักมีเทวดามาช่วยให้ฟื้นขึ้นอีกครั้ง

จากการศึกษานิราศซีดา ได้พบการคร่ำครวญตามขนบการคร่ำครวญทั้งสิ้น 7 ขั้นตอน ดังนี้

1. อภิลาษะ

เป็นขั้นแรกของการคร่ำครวญ ตัวละครพรรณนาโหยหาคนรัก ในเรื่องนิราศซีดา เมื่อพระรามกลับมาถึงที่พักแล้วไม่พบนางซีดา พระรามพรรณนาถึงนางซีดาว่ามีผู้ใดมาลักพานางไปจากตน ซึ่งกวีได้กล่าวไว้ ดังนี้

๑ พระเนตรคือแสงสุรยพล	เหตุที่ยกระหน
กระหายทรหวนหวนหา	
๑ พระนุชเรียมเอยฤมา	นิราศเนาฐา
นาใดแลเรียมจักยล	
๑ ไครหนอเรื่องฤทธิชาญยล	พาแก้วกับตน
จอมสวาสดีนิราศเจียรไกล	
๑ ฤว่าเทพรุกขหลงใจ	ซ่อนไว้ฤโย
มิบอกจำเราทุกขา	
...	
๑ ฤสุรินทรเจ้าโพชนนต์	ปราสาทก็ยล
แลพาชีพเรียมไป	
๑ สุรัสวสุรินทรครุทมนุษย์ใด	ห้าหาญชาญชัย
ฉันใดแลมาดักพา	
๑ องค์อรพระเทวีชา	นือรรคชายา
แห่งเราบคิดควรถวิล [5]	

จากตัวบทข้างต้นจะเห็นได้ว่า กวีใช้คำว่า กระหนกระหายทรหวนหวนหา แสดงให้เห็นว่าพระรามมีความรู้สึกโหยหานางซีดาที่ถูกลักพาไป และมีการใช้กลวิธีตั้งคำถามว่าผู้ใดเป็นผู้พานางไป ตั้งคำถามว่ารุกขเทวดาอาจจะหลงใจ หรือพระอินทร์ผู้เป็นเจ้าของโพชนนต์ลักพานางไป หรือเทวดา ครุฑ มนุษย์ผู้ใดที่มีความกล้าหาญมาลักพานางไป ลักษณะการตั้งคำถามเช่นนี้เป็นการตั้งคำถามที่ไม่ต้องการคำตอบ (ปฏิเสธงาน) เนื่องจากการตั้งคำถามนั้นเป็นกลวิธีการเน้นย้ำอารมณ์ความรู้สึกของพระรามที่โหยหานางซีดาให้มีความเด่นชัดและลึกซึ้งยิ่งขึ้น

2. จินตา

เมื่อพระรามเกิดอารมณ์ความรู้สึกโหยหานางซีดาแล้ว ตัวละครก็เกิดกระบวนการระวายใจหมกมุ่นครุ่นคิดถึงคนรักตลอดเวลา เมื่อเห็นสิ่งใดไม่ว่าจะเป็นป่าเขาหรือสัตว์ก็ตี พระรามก็จะวานให้ไปตามหานางซีดา และบอกข่าวว่าตนนั้นกำลังเดินทางตามหานางอยู่เรื่อยไป ดังตัวบทที่ว่า

๑ วายูเร่งเร็วพัดแปร นุชว่าเรียมพเนจรหา	ไปบอกกิติแก่
๑ คิขรหิมเวศนุตาวา ทั้งริมชลธารสระศรี	วิถิลณวา
๑ บพบสีดาเทวี เมื่อฤแลเรียมจักพาน	เนาฐานใดก็
๑ เห็นนกเรียนอื่นโองการ มาช่วยทำงลโศกา	ว่านกเอยวาน
๑ สุรักเร่งเร็วร้อนหา แลทูลจรรู้เรียมศัลย์	จงพบพนิดา
๑ แล้วสุเร่งบินมาพลัน แก่กูจรรู้แหล่งหา	บอกข่าวจอมขวัญ
๑ นกบินไปแล้วบินมา จะแจ้งจะจ้อรอกัน	ร้องโดยภาษา
๑ บมิบอกข่าวได้สักอัน ปานหฤทัยทุกข์ทน [5]	เรียมเจ็บจาบัลย์

จากตัวบทข้างต้นจะเห็นได้ว่าพระรามมีความกระวนกระวายใจ ต้องการจะรู้ข่าวของนางซีดาว่านางนั้นไปอยู่แห่งหนใด โดยกวีได้ใช้ธรรมชาติอันไร้ชีวิต เช่น พระรามวานลมให้ไปส่งข่าวแก่นางสีดาว่าพระองค์กำลังตามนางไปตามป่าเขาสถลและลำธาร และสรรพสัตว์ทั้งหลาย ที่ไม่สามารถรับรู้ถึงความทุกข์โศกของพระรามได้ เป็นเครื่องมือในการสร้างความสะเทือนใจของพระราม และก่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจให้เกิดขึ้นแก่ผู้อ่านด้วย

3. สมถติ

ตัวละครหวนคิดถึงอดีตอันแสนสุขและความดีงามของนาง ในนิราศซีดานี้ พระราชมหวนคิดถึงเวลาในอดีตที่พระราชมได้อยู่ร่วมกับนางซีดาอย่างมีความสุข ในนิราศซีดา ปรากฏการคร่ำครวญในชั้นตอนนี้ ดังความที่ว่า

๑ ป่างเรียมแรกสมสอง	วราชเทวี
ริมเยอสุขเลิศฤดี	รสราศปรีดา
๑ เคยพาดพระหัตถ์เหนือ	อูระราชกัญญา
กอดเกี่ยวคือกาญจนลดา	อันโอบอ้อมทุมามาลย์
๑ พิศพักตรมณฑล	ศะศิสุทธิเปรมปราน
เปรมร่วมมฤตฺรสบันดาล	ฤดีดีศบันเจตใจ
๑ อูรประทับอุร	ราชอนงคชงคไกว
จุมพิศถนังคแลรมไร	โษษฐคันธกัลยา
๑ ปริสังกรคององค	อรอนงควนิดา
สมสุขเสนาหา	วรภาคไกวยกร [5]

จากตัวบทข้างต้นจะเห็นได้ว่า พระราชมคิดถึงนางซีดาว่าเคยได้วางพระหัตถ์เหนืออูระแห่งนาง เคยได้โอบกอดนาง เคยได้พิศพักตรอันงดงามราวกับดวงจันทร์ของนาง เคยอิงแอบแนบชิดองค์กับนาง เคยจุมพิตนาง ซึ่งเป็นการหวนคิดถึงอดีตเมื่อเยาว์ได้ร่วมภิรมย์กับนางอันเป็นที่รัก

การรำลึกถึงอดีตที่แสนสุขในวรรณคดีสันสกฤตจะกล่าวถึงเวลาที่วิเศษดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขกับนาง ส่วนในวรรณคดีไทยมักปรากฏในการที่วิคิดถึงความสุขยามได้ร่วมอภิรมย์กับนางผู้เป็นที่รัก [8] ซึ่งจากตัวบทข้างต้น จะเห็นได้ว่าในนิราศซีดา พระราชมได้หวนคิดถึงอดีตอันแสนสุขในยามที่พระราชมได้ร่วมอภิรมย์กับนางซีดา

4. คุณลักษณะ

การคิดถึงคุณความดีของผู้เป็นที่รักนี้ในนิราศซีดามีลักษณะเช่นเดียวกับในวรรณคดีสันสกฤต คือ จะเป็นการรำลึกถึงความงามของนางเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากความงามถือเป็นคุณความดีประการหนึ่งของผู้หญิง โดยกวีพรรณนาความงามของนางโดยใช้ความเปรียบ เพื่อให้เห็นว่านางงามมากควรค่ากับการคร่ำครวญหา แต่บางครั้งก็จะคิดถึงความสามารถต่าง ๆ ของนางด้วย [8]

ในนิราศซีดาได้ปรากฏการคร่ำครวญของพระรามในขั้นตอนนี้ เป็นการระลึกถึงความงามของนางซีดา ซึ่งปรากฏในฉันทะ ดังนี้

๑ เสด็จกาลอันวัชรีโกลา
ครวญถึงจอมมเหสี	หน่องคันเรสา
๑ พระนุชเรียมฤนิราศจรลี
เสร์ราแสนโศกครวญถึงองค์	ละเรียมจาบัลย์ศรี
๑ ฤร้างเห็นวรพักตรพิมพ์พงศ์
จะเปรียบพักตรนุชฤเสมอ	จันทิมากรตราสงค์
๑ ฤร้างเห็นเกษมอันเลิศเลอ
ทวนโสมมุข	กัณฐาสารมเยอ
...	
๑ ฤร้างเห็นชงคทวยบาทา
ไตรโลกฤร้างเห็น	หังคู่อันตรูตรา
๑ ด้วยสรรพอาตมพูนเพ็ญ
องค์นุชดุจกร [5]	จักร่ากั้วานเห็น

จากฉันทะข้างต้น กวีมีการคร่ำครวญระลึกถึงความงามของนางโดยเป็นการชมความงามแบบแยกส่วน โดยชมใบหน้าของนางว่างดงามราวกับดวงจันทร์ ชมผม ลำคอ หู ปาก ต้นขา และเท้าทั้งสองของนาง ที่งดงามตราตรึงไปทั้งสามโลกความงามอันเป็นเลิศของนางซีดา ยิ่งงามมากเท่าใด ยิ่งทำให้อารมณ์โศกของพระรามให้เพิ่มขึ้นตามไปด้วย

5. อุทเวคะ

ตัวละครคร่ำครวญโหยให้ถึงนางจนเสียงแหบแห้ง ซึ่งการคร่ำครวญในขั้นตอนนี้ ได้ปรากฏอยู่ในนิราศซีดาในช่วงต่าง ๆ กัน ได้แก่ ในตอนที่พระรามเดินทางตามหานางซีดา จนพบกับพญาวานร พญาวานรได้ถวายผ้ารัตนกำพลให้พระราม พระรามจึงคร่ำครวญถึงนางซีดาจน สรศัพทให้แหบหาย ดังนี้

๑ กอดพระกำพลภูษา
ก็ทรงอาดูรไร้	แหบพระอรุรา
๑ ชลเนตรแห่งเหือดบมิไหล
สรศัพทให้แหบหาย [5]	เนตรคือสุริยใส

จากตัวบทข้างต้น จะเห็นว่าพระรามนั้นไม่ได้เป็นไข้ไม่สบายเพราะคิดถึงนางซีดา หากแต่เป็นความเจ็บปวดทรมานร่างกายที่พระรามต้องตรากตรำเดินทางตามหานางซีดา ซึ่งความเจ็บปวดทรมานนี้ ช่วยสะท้อนให้เห็นถึงความรักอันลึกซึ้งที่พระรามมีต่อ นางซีดาจนไม่ย่อท้อต่อความเจ็บปวด

7. ชมตา/ชชตา

ตัวละครเป็นลมหมดสติ ในขั้นของการเป็นลมหมดสตินี้ ปรากฏอยู่ในนิราศซีดา ถึง 2 ครั้งด้วยกัน ได้แก่ ตอนที่พระรามได้ฝืนรับกำพลของนางซีดาจากพญาวานร เมื่อพระรามรับเอาฝืนรับกำพลมา พระรามก็คร่ำครวญถึงนางซีดาจนกระทั่งสลบไป ดังตัวบทที่ว่า

๑ แล้วยราชกระปี่เอา	ภูษารัตนสุวรรณา
ทูลเหนือศิโรว่า	นรภักดิยถวาย
๑ หัตถารับภาษาพิศ	วรรัตนกำพลหมาย
รู้ว่าภาษาพระสุทธิสาย	สวาสดีท้าวธกัณแสง
๑ ล้มพระกายเหนือพา	ลุดคิดคือตั้งคนแก่ง
แลผลลักให้ล้มลงกลางแปลง	ทรงวิสัยญญิตุษฎี
๑ กษิษฐวานรถอด	ประชมโหมนัสฤดี
ก่อนคลายโคกและพระศรี	รามาราชครวญพิไล [5]

และในตอนพญานกถวายแหวนของนางซีดาและเล่าเหตุการณ์ที่ตนได้ต่อสู้กับ ทศกัณฐ์ให้กับพระรามได้ฟัง เมื่อพระรามฟังแล้วก็ถึงกับเป็นลมหมดสติไปด้วยความ หุกข์โศก ซึ่งตัวบทได้กล่าวไว้ ดังนี้

๑ สมเด็จพระเมศ	ครั้นสดับสารเหตุ	โดยวัจนปักษี
เอาพระกรวาย	พระวรรณานี	ชลเนตรไหลรี
		คือฮารชลธา
๑ พิโรทรุดองค์	ล้มพระกายลง	เหนือพระสุธา
ทรงวิสัยญญี	เหนือภูมิภา	คาแค้นแรงอา
		ดูรเพียงเสวยกรรม [5]

ในขั้นของการเป็นลมหมดสตินี้ เป็นขั้นที่แสดงอารมณ์โศกสูงสุดของเรื่องนิราศซีดา ซึ่งพระรามได้แสดงความโศกเศร้าถึงนางซีดาอย่างหนัก จนถึงขั้นหมดสติไป เป็นการ แสดงอารมณ์โศกอย่างเข้มข้นถึงขั้นกระทบใจผู้อ่านให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจอย่างสูงได้

จากการศึกษาขนบการคร่ำครวญ 10 ชั้นตอนตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต ในวรรณคดีเรื่องนิราศซีดาพบว่า ได้ปรากฏขนบการคร่ำครวญเพียงแค่ 7 ชั้นเท่านั้น โดยลำดับขั้นของการคร่ำครวญในสามขั้นแรก ได้แก่ อภิลาษะ, จินตา และสมฤติ มีการคร่ำครวญเรียงตามลำดับขั้น แต่ในส่วนของ คุณกณะ, อุทเวคะ, วยาธิ และชตมาตา/ชชตานั้นไม่ได้เรียงลำดับเป็นขั้นตอน มีการครวญซ้ำบ้างในบางขั้นตอน แต่ทว่าก็สามารถแสดงอารมณ์โศกของตัวละครจากภาวะโศกเริ่มต้น จนถึงภาวะโศกสูงสุด จนทำให้ผู้อ่านได้รับรสแห่งความสงสาร (กรุณารส) ได้ ถึงแม้ว่าจะปรากฏการคร่ำครวญเพียง 7 ชั้นก็ตาม

จากการศึกษาขนบการคร่ำครวญ 10 ชั้นตอนในนิราศซีดา ไม่ปรากฏการคร่ำครวญ 3 ชั้น ได้แก่ สัมประลาปะ ตัวละครคร่ำครวญหนักขึ้นถึงขั้นพูดไม่เป็นภาษา อุณาทะ ตัวละครใกล้คลั่ง เสียสติ มฤติ ตัวละครถึงแก่ความตาย และมักมีเทวดามาช่วยให้พ้นขั้นอีกครั้ง

ในกรณีนี้อาจเนื่องมาจากพระรามนั้นเป็นอวตารของพระนารายณ์ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าซึ่งเป็นใหญ่ในสามโลก จึงไม่ควรเกิดสภาวะแห่งการเสียใจจนพูดไม่เป็นภาษา และเสียสติ ซึ่งเป็นสภาวะที่แสดงถึงความเป็นผู้ไม่มั่นคงในอารมณ์ มีความหวั่นไหว ไม่เหมาะสมกับพระรามผู้ซึ่งเป็นอวตารของเทพเจ้า ในส่วนของขั้นสุดท้าย มฤติ คือขั้นที่ตัวละครถึงแก่ความตาย เป็นสิ่งที่ไม่สมควรเกิดขึ้นกับพระราม เนื่องมาจากพระรามนั้นมีสภาวะเทพเจ้า ถือเป็นฐานอันสูงส่งของตัวละคร จึงทำให้ทิวไม่สร้างอารมณ์โศกจนถึงขั้นนี้ ทั้งนี้เนื้อเรื่องของรามเกียรติ์ เป็นการสรรเสริญเกียรติคุณของพระรามในแง่ของการเป็นวีรบุรุษผู้ปราบยักษ์ การแสดงความอ่อนแอที่มากเกินไปจึงไม่เหมาะสมกับการเป็นวีรบุรุษของพระราม และสุดท้ายเนื่องจากในเรื่องรามเกียรติ์ หรือรามายณะก็ไม่ปรากฏเนื้อเรื่องในส่วนที่พระรามคร่ำครวญถึงนางซีดาจนถึงแก่ความตายด้วยไม่ว่าจะเป็นในฉบับใดก็ตาม

Thomas John Hudak [8] ได้ศึกษา “The Kamadasa In Classical Thai Poetry” โดยศึกษา กามทศ ในสมุทรโฆษคำฉันท์ ตอน รณานิมุขกำสรวล ปรากฏว่ามีการคร่ำครวญครบทั้ง 10 ชั้นตอนตามหลัก กามทศ แต่อาจมีการสลับขั้นตอน หรือมีการคร่ำครวญซ้ำบ้างในบางขั้น ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะ รณานิมุขนั้นเป็นเพียงพิทยากร จึงสามารถมีอารมณ์รัก และโศกได้เหมือนกับมนุษย์ธรรมดา ต่างจากพระรามผู้ซึ่งมีสภาวะของเทพเจ้า จึงสามารถแสดงความทุกข์โศกได้เพียงบางสภาวะเท่านั้น

แม้ว่าเรื่องนิราศซีดาจะเป็นวรรณคดีที่มีที่มาจากรวมคำสันสกฤตโดยตรง แต่ก็ปรากฏการคร่ำครวญเพียง 7 ชั้นตอนเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อแสดงอารมณ์ทุกข์โศกของพระรามที่สามารถมีได้อย่างจำกัด เนื่องจากตัวละครที่มีข้อจำกัดจากสถานะการเป็นอวตารของมหาเทพผู้ยิ่งใหญ่ อีกทั้งยังเป็นตัวละครที่มีฐานะเป็นวีรบุรุษ จึงไม่สามารถแสดงความทุกข์โศกจนถึงขั้นสูงสุดได้

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ขนบการคร่ำครวญในนิราศซีดาจะปรากฏไม่ครบทั้ง 10 ชั้นตอนตามขนบการคร่ำครวญในทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต แต่ก็ไม่ได้ทำให้อารมณ์สะเทือนใจที่เกิดขึ้นจากการคร่ำครวญนั้นลดน้อยลง เนื่องมาจากกวีได้สรรคำและเรียบเรียงถ้อยคำที่แสดงให้เห็นถึงความทุกข์ ความเศร้า ความเจ็บปวดจากการพลัดพรากจากนางซีดาได้อย่างลึกซึ้งกินใจ ดังที่ปรากฏในการคร่ำครวญในชั้นตอนต่าง ๆ ทำให้ผู้ฟังและผู้อ่านเกิดความเศร้าสะเทือนใจไปกับชะตากรรมของพระราม วีรบุรุษที่ยิ่งใหญ่ ผู้ต้องพลัดพรากจากนางอันเป็นที่รักไปอย่างไม่รู้ชะตากรรม

บทสรุป

จากการศึกษาวรรณคดีเรื่องนิราศซีดาพบว่า นิราศซีดานั้นเป็นวรรณคดีของไทยที่ได้รับอิทธิพลมาจากมหากาพย์รามายณะ วรรณคดีสันสกฤตที่เข้ามาแพร่หลายในประเทศไทย ทั้งจากการเผยแพร่โดยตรงจากพ่อค้าวาณิชชาวอินเดีย และทั้งการรับผ่านอาณาจักรชางเคียง ทำให้รามเกียรติ์ หรือรามายณะเข้ามามีอิทธิพลในประเทศไทยมาเป็นระยะเวลาช้านานก่อนการสถาปนาอาณาจักรของคนไทย

นิราศซีดาเป็นวรรณคดีที่มีผู้ศึกษาในเชิงประวัติวรรณคดีน้อย มีข้อสันนิษฐานว่านิราศซีดาแต่งขึ้นก่อนจินตามณี เพราะปรากฏคำประพันธ์จากเรื่องนิราศซีดาในจินตามณี และยังมีข้อสันนิษฐานว่านิราศซีดาไม่ใช่วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น เนื่องจากมีการใช้ฉันทลักษณ์ระหว่างอินทรวชิษฐ์ฉันทลักษณ์กับวสันตดิถีฉันทลักษณ์ ซึ่งเป็นลักษณะที่ต่างไปจากรวมคำสันสกฤตสมัยอยุธยาตอนต้นที่ไม่ปรากฏฉันทลักษณ์ผสมเลย

การศึกษาขนบการคร่ำครวญ 10 ชั้นตอนตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตในนิราศซีดา ปรากฏว่ามีเพียง 7 ชั้นตอน ได้แก่ อภิลาษะ จินดา สมฤติ คุณภานะ อุทเวคะ วยธิ ชมตา/ชชตา ไม่ปรากฏ 3 ชั้นตอน ได้แก่ สัมประลาป อุณมาทะ และมฤติ ซึ่งเป็นชั้นที่แสดงความทุกข์โศกขั้นพุดไม่เป็นภาษา เสียสติ และถึงแก่ความตายในที่สุด เหตุที่ไม่ปรากฏทั้ง 3 ชั้นนี้ เนื่องจากพระรามเป็นพระนารายณ์อวตาร ตัวละครมีสภาวะของเทพเจ้า และความเป็นวีรบุรุษ จึงไม่สมควรที่จะเกิดความทุกข์โศกในขั้นรุนแรงเช่นนี้

นิราศซีดา เป็นวรรณคดีเรื่องสำคัญที่มีคุณค่า ทั้งทางด้านเนื้อหาและทางด้านวรรณศิลป์ ทั้งยังเป็นวรรณคดีที่มีผู้ศึกษาไม่มากนัก ดังนั้น นิราศซีดาจึงเป็นวรรณคดีเรื่องหนึ่งที่น่าสนใจในการศึกษาวิจัยต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- [1] นิยะดา เหล่าสุนทร. (2535). “นิราศคำฉันท์”, ใน **พินิจวรรณกรรม**. หน้า 137-149. กรุงเทพฯ: พี.เจ.เพลท โปรเซสเซอร์.
- [2] เกษม ขนากแก้ว. (2539). **อิทธิพลของวรรณคดีต่างประเทศต่อวรรณคดีไทย**. กรุงเทพฯ: โอ.เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์.
- [3] ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต. (2548). “วรรณคดีเรื่องอนิรุทธ์” : มรดกตกทอดในวรรณคดีภาคกลาง และในวรรณคดีท้องถิ่น”, ใน **ภาษา – จารึก 10**. หน้า 15-64. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- [4] เอกพงศ์ ประสงค์เงิน. (2545). **เอกสารประกอบการสอนวิชา 208261 วิชาพัฒนาการวรรณคดีไทย**. ชลบุรี: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- [5] กรมศิลปากร. (2530). **วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 2**. กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พรินติ้งกรุ๊ป จำกัด.
- [6] กุสุมา รักษมณี. (2549). **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต (พิมพ์ครั้งที่ 2)**. กรุงเทพฯ: บริษัท ธรรมสาร จำกัด.
- [7] มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (2548). “ทวาทศมาศ : นิราศหรือตำราการประพันธ์”, ใน **ภาษา – จารึก 10**. (หน้า 79-96). กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- [8] Hudak, T. J. (1988). “The Kamadasa In classical Thai Poetry. In Manas chitakasem (Ed.)”, **Thai Literary Traditions**. 158-169. Bangkok: Chulalongkorn University.